

Зазначене вище стимулює дискусію у горні прав людини. Саме тому видається можливим запропонувати інтерпретацію категорії «вразливість» через наведення її видів.

Загальні види вразливості особи:

- 1) Вразливість людської істоти (людини) є невід'ємною ознакою її біологічного існування, яка визначає ступінь можливості реалізувати певні потреби.
- 2) Вразливість людини є елементом її правового статусу або *правовою презумпцією*. Діти, особи із фізичними вадами, особи поважного віку є вразливими (з позиції фізичних або психічних характеристик). На рівні закону передбачається встановлення віку цивільної право-дієздатності, віку працездатності, пенсійний вік, так званий вік «неблагонадійного» позичальника і т. д.
- 3) Вразливість людини — це *результат позитивної* (робота із підвищеною небезпекою, специфічний рід зайнятості (служба у правоохоронних органах, служба порятунку тощо) або *негативної поведінки/діяльності* (у розумінні юридичної відповідальності та наслідків). З огляду на це — вразливість однієї особи може так би мовити «розширюватися» і «причіплятися» до інших осіб (родичів, інших близьких осіб).
- 4) Вразливість людини — це *оцінний критерій*, підстава, причина в обмеженні прав (наприклад дискримінація у трудових правовідносинах).

Спеціальні види вразливості, зумовлені станом реалізації Конституції України:

- 5) Вразливість людини (і юридичних осіб) *перед державою*, про що свідчить, щонайменше, кількість судових справ у національних судах і ЄСПЛ.
- 6) Вразливість *власності* законного володільця перед третіми особами.
- 7) Вразливість *національної безпеки*.

Наведений перелік видів «вразливості» в конституційно-правовому аспекті дозволяє визначити поняття вразливості.

Отже, «вразливість людини» — це деструкція стану правового регулювання (у широкому розумінні), потенційна незахищеність особи перед чинниками, що перебувають поза її волею і можуть мати негативні для неї наслідки (у вузькому розумінні).

Теорія системи (на прикладі фізичних механізмів) передбачає, що основні її елементи, як у єдності, так і окремо, є стійкими (не вразливими), а відтак забезпечують функціонування

«організму». Таким чином, за аналогією, правова система, система охорони і захисту прав людини мають бути стійкими. Якщо окремі елементи системи вразливі (прогалини у законодавстві, свавілля щодо загальних прав людини, політичні «винятки» у площині юридичної відповідальності), вони приречені завдати шкоду усьому «механізму». Можна стверджувати, що центральним (головним) елементом системи права є Основний закон — Конституція, саме тому вкрай важливо дотримуватися абсолютно усіх її норм, і здійснювати найменше втручання у її зміст, натомість посилювати і надавати авторитету окремим нормам на рівні практичного втілення.

У глобальному аспекті — врахування історичного минулого, виправлення «типових» помилок при будівництві правової держави, яке супроводжується одночасним будівництвом соціальної держави, — усе це сприятливий клімат для нівелювання стану вразливості і його наслідків.

Науковий керівник: к. ю. н., доцент кафедри галузевих правових наук КУП НАН України О. А. Рассомахіна.

Слінько Тетяна Миколаївна
НЮУ імені Ярослава Мудрого,
к. ю. н., завідувачка кафедри
конституційного права України

СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ ЯК ГАРАНТІЯ НАЛЕЖНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕМОКРАТІЇ

Проведення в Україні демократичних реформ, глибокі економічні і політичні перетворення в суспільстві нерозривно пов'язані з опрацюванням і практичною реалізацією принципово нових підходів до прав людини. Як відомо, свобода слова становить «серце демократії» та належить до загальнолюдських «цінностей першого рядного значення».

Саме тому закріплення права кожного на свободу думки і слова, свободу інформа-

ції у Конституції України підтверджує прихильність правовому демократичному шляху розвитку української держави. Свобода за політичним змістом природно має вишу нормативність, через що гарантування свободи слід назвати основною функцією конституції як правового джерела, що захищає інтереси громадянського суспільства.

Право на свободу думки і слова гарантується більшістю зарубіжних конституцій, але існують різні підходи до розуміння та закріплення даного права. Відмінність існує лише в конституційних формулюваннях, механізмі реалізації, обмеженнях. Основними видами конституційних гарантій свободи прийнято вважати:

- проголошення свободи як мети держави;
- проголошення свободи вищою соціальною цінністю;
- закріплення свободи як правової категорії;
- фіксація переліків суб'єктивних прав і свобод;
- скасування «патерналістських» соціально-економічних прав; утвердження свободи як принципу конституційного ладу;
- передбачення процесуальних інструментів захисту й охорони свободи.

У той же час ставлення держави до вказаних свобод стає зрозумілим, якщо вивчити систему гарантій, завдяки яким забезпечуються їх безперешкодна реалізація, охорона від можливих протиправних посягань і захист від незаконних порушень, адже найважливішою метою органічної конституції є не лише декларування права на свободу думки й слова, а й встановлення певних гарантій, тобто закріплення певних умов і засобів існування свободи слова й думки в демократичному суспільстві. Без відповідних гарантій проголошені в Конституції України та законах України права і свободи стають «порожнім дзвоном».

Однак не лише різні підходи закріплені в Основних законах, вчені також мають відмінне розуміння правових гарантій. Передусім можна стверджувати, що більшість із них визначають гарантії як систему або сукупність засобів і способів, правових норм, які забезпечують реалізацію прав і свобод людини і громадянина. На думку науковців, ефективність цієї системи залежить від різних чинників, основним серед яких є наявність певних елементів у системі функціонування державної влади, а саме:

- а) існування Основного Закону, дію якого не може бути припинено довільно;

- б) визнання державної влади похідною від влади народу і Конституції;
- в) закріплення на конституційному рівні основних прав і свобод людини і громадянина, а також засобів і умов їх реалізації;
- г) наявність незалежної судової влади;
- д) можливість захисту своїх прав за допомогою Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та міжнародних правозахисних організацій.

Який же стан справ у нашій державі, щодо гарантування права кожного на свободу думки і слова, свободу інформації. Так, в Україні на конституційному рівні визнається право кожного на свободу думки і слова, свободу інформації (свобода вираження — ст. 10 ЄКЛП) та встановлюються гарантії їх забезпечення починаючи із згадування в Преамбулі Конституції про те, що Основний Закон України був прийнятий для забезпечення прав і свобод людини. Більш того, Протагорове твердження «міра всіх речей — людина» перетворилося на постулат «людина — найвища цінність» і лягло в основу ст. 3 Конституції України, яка визнає, що права й свободи людини, а також їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Проголошене Конституцією України (ст. 15) положення про те, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної й ідеологічної багатоманітності, є одним з основоположних принципів життєдіяльності українського суспільства, заснованого на безперечному визнанні демократії, прав і свобод людини і громадянина. У той же час дотримання принципів ідеологічного й політичного плюралізму в суспільстві виступає важливою гарантією свободи думки і слова. Звісно, свобода думки й слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань необхідні людям так само, як і свободи публічних дискусій із проблем, які є значущими, не випадково вони визнаються формою існування демократичного толерантного суспільства.

Між тим, положення даної конституційної норми необхідно співвідносити зі ст. 34, 35, а також зі ст. 54 Конституції України, які гарантують громадянські свободи. Зазначені конституційні норми сформульовані згідно із нормами міжнародного права й відповідають загально-визнаним міжнародним стандартам. Так, ст. 34 Конституції України кожному гарантується право на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ч. 1), свободу інформації (ч. 2). Цей комплекс прав утворює основу правового інституту свободи інформації,

хоча вони можуть здійснюватися окремо, але при цьому відсутні правові гарантії реалізації одного з них, а інші права, які входять до даного комплексу, буде важко або неможливо взагалі реалізувати.

Крім того, ці права можуть бути обмежені законом (ч. 3 ст. 34 Конституції України) в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням або злочинам, для охорони здоров'я населення, захисту репутації або прав інших людей, запобігання розголошенню інформації, отриманої конфіденційно, або для підтримки авторитету й неупередженості правосуддя. Слід вказати, що згідно з ч. 2 ст. 64 Конституції цей перелік можна доповнити ще й обмеженнями, які встановлюються в умовах воєнного або надзвичайного стану. В Україні питання щодо обмеження свободи слова і свободи інформації вирішено згідно з європейською доктриною свободи інформації, яка допускає випадки, коли свобода може бути обмежена, тобто за прикладом Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

Крім права на вільне вираження своїх поглядів і переконань, права вільно збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію (ст. 34), Конституція України також закріплює право кожного громадянина знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, в установах і організаціях з відомостями про себе (ч. 3 ст. 32), гарантує право вільного доступу до інформації про стан довкілля, якість харчових продуктів, предметів побуту (ч. 2 ст. 50), право знати свої права і обов'язки (ч. 1 ст. 57), встановлює, що закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права й обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення в порядку, встановленому законом.

Примітно, що відкритість і гласність діяльності різних гілок державної влади й органів місцевого самоврядування в Україні також визначається відповідними конституційними нормами. Так, важливою конституційною гарантією інформаційної прозорості влади є презумпція відкритості засідань Верховної Ради України (ч. 1 ст. 84), а також право народного депутата України звертатися із запитом до органів Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, керівників інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 86) й обов'язковість оприлюднення звітів про виконання Державного бюджету

України (ст. 97). Отже, зазначені норми певною мірою є втіленням у Конституцію України концепції свободи інформації та її органічного складника — права на доступ до інформації.

До того ж, гарантується судовий захист права громадян спростувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї і право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням і пошуком подібної інформації. Так, відповідно до п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 8-рп/2003 від 10 квітня 2003 року (справа про поширення відомостей) «звернення громадян до правоохоронного органу, що містять певні відомості про недодержання законів посадовими або службовими особами, передаються чи повідомляються не з метою доведення таких відомостей до громадськості або окремих громадян, а задля їх перевірки уповноваженими на це законом іншими посадовими особами».

Водночас наявність у зверненнях до правоохоронного органу завідомо неправдивих відомостей тягне за собою дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законодавством України.

Таким чином, кардинальні зміни, які відбулися у сфері свободи слова, свободи інформації, мас-медій, дозволяють стверджувати, що український контекст має як певні особливості, так і загальні риси, характерні для всіх посттоталітарних держав.

Не менш важливо, що громадяни України починають не тільки сприймати невід'ємне право людини на свободу слова як вищу соціальну цінність, й розуміти, що активна й свідома участь у суспільно-політичному житті можлива тільки там, де право громадянина на вільне вираження своїх думок і переконань гарантоване законом. Разом із тим реальна свобода слова сприяє формуванню демократичного громадянського суспільства, створює умови для його збереження й зміцнення.

Ефективна реалізація зазначених громадянських прав можлива лише при створенні сприятливого правового середовища для їх розвитку, встановленні верховенства права, разом із формуванням прозорості й передбачуваної політичної бази й системи регулювання, що враховує національні особливості, необхідні для становлення орієнтованого на інтереси людей інформаційного суспільства.